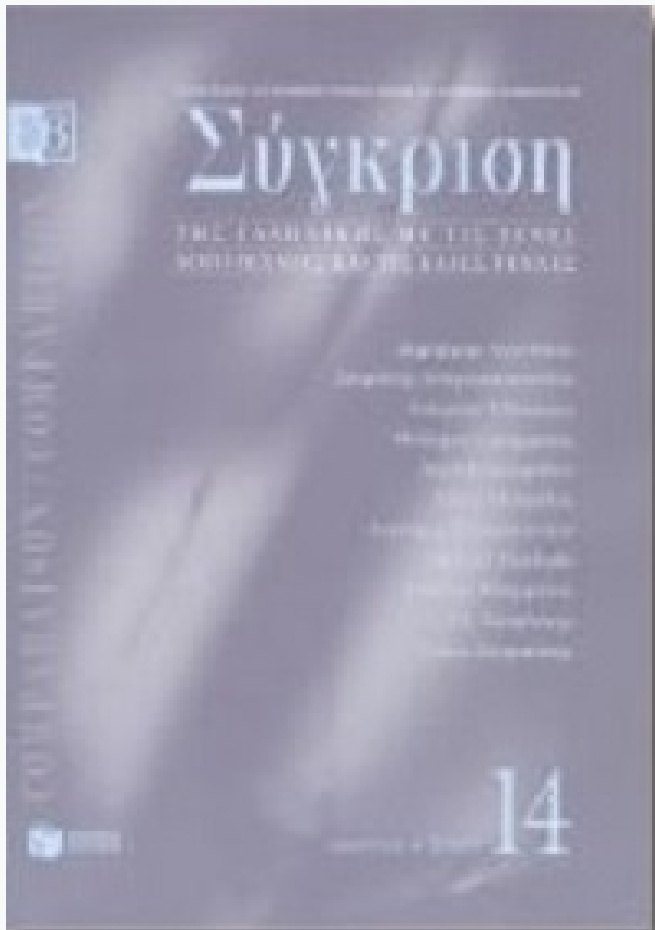

Σύγκριση

Τόμ. 14 (2003)

Η Κωνσταντινούπολη του Th. Gautier και του Ε. Φραγκούδη

Λευτέρης Παπαλεοντίου

doi: [10.12681/comparison.10120](https://doi.org/10.12681/comparison.10120)

Copyright © 2016, Λευτέρης Παπαλεοντίου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Παπαλεοντίου Λ. (2017). Η Κωνσταντινούπολη του Th. Gautier και του Ε. Φραγκούδη. *Σύγκριση*, 14, 100–117. <https://doi.org/10.12681/comparison.10120>

Η Κωνσταντινούπολη του Th. Gautier και του Ε. Φραγκούδη*

Αφορμή για τη σημερινή ανακοίνωση είναι η διαπίστωσή μου ότι το μι-σοτελειωμένο οδοιπορικό με τον τίτλο «Ραμαζάνιον· Καραγκιόζης· Κα-δίρ Γκεζεσή· Βαϊράμιον», που δημοσιεύτηκε ανυπόγραφο σε δυο συνέ-χειες στο περιοδικό *Θελξινόη* της Κωνσταντινούπολης το 1857,¹ αποτε-λεί σε μεγάλο βαθμό μετάφραση αντίστοιχου κειμένου του διάσημου Γάλλου συγγραφέα Théophile Gautier. Με τη διαφορά ότι ο μεταφρα-στής, πιθανότατα ο ίδιος ο εκδότης και διευθυντής του περιοδικού, ο Επαμεινώνδας Φραγκούδης, σε ορισμένα σημεία του κειμένου του προ-σθέτει ή αφαιρεί χωρία, συνοψίζει ή αποδίδει ελεύθερα κάποια άλλα.

Με αυτά τα δεδομένα, ενδιαφέρει να δει κανείς, μεταξύ άλλων, ποιες ενότητες από το βιβλίο του Gautier επιλέγει ο Φραγκούδης να μεταφράσει-διασκευάσει· και, κυρίως, ποια χωρία και τι λογής αναφο-ρές προτιμά να απαλείψει ή να προσθέσει· ή αν ο Κύπριος συγγραφέ-ας υιοθετεί τη δυτική (σε γενικές γραμμές θετική) ματιά του Γάλλου περιηγητή απέναντι στον κόσμο της Ανατολής, και ειδικότερα απέναντι στους Τούρκους. Ας δούμε τα πράγματα από πιο κοντά.

Το καλοκαίρι του 1852 ο γνωστότερος από την παρνασσιστική του περίοδο Γάλλος ποιητής, πεζογράφος και τεχνοκριτικός Théophile Gautier (1811-1872) φτάνει στην Κωνσταντινούπολη, όπου θα διαμείνει για εβδομήντα περίπου μέρες ως απεσταλμένος της παρισινής εφημε-ρίδας *Ο Τύπος* (*La Presse*). Ακολουθώντας την πορεία επιφανών συμπα-τριωτών ομοτέχνων του (των Chateaubriand, Lamartine, Nerval, Flau- bert και άλλων), ξανοίγεται και αυτός στους δρόμους της Ανατολής, για να αναζητήσει (ή να επανασυστήσει;) «εθνικές εικόνες» και «στε-ρεότυπα» (τοπογραφίες και προσωπογραφίες) από την άλλοτε κρα-ταιά πρωτεύουσα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας². Καρπός αυτού του

* Ανεπτυγμένο κείμενο εισήγησης στην Ί Επιστημονική Συνάντηση του Τμήμα-τος Φιλολογίας, Τομέας ΜΝΕΣ, ΑΠΘ, αφιερωμένη στη μνήμη του Άλκη Αγγέλου (3-6 Οκτ. 2002). Ευχαριστώ για τις παρατηρήσεις τους τους Γ. Κε-χαγιόγλου, Παν. Μουλλά, Χρ. Παπάζογλου, Ζ. Σιαφλέκη, Δ. Τζιόβα και Δ. Αγγελάτο.

ταξιδιού είναι το περιηγητικό βιβλίο με τον τίτλο *Κωνσταντινούπολη*, που αρχικά δημοσιεύτηκε σε συνέχειες στον *Τύπο του Παρισιού* (1853) και στη συνέχεια, την ίδια χρονιά, κυκλοφόρησε αυτοτελώς τόσο σε γαλλική όσο και σε αγγλική έκδοση.

Το ταξιδιωτικό αφήγημα του Gautier, που κυκλοφόρησε πρόσφατα και σε ελληνική μετάφραση, αποτελείται από τριάντα ενότητες και εκτείνεται σε 350 περίπου σελίδες.³ Όπως έχει δείξει η γαλλική κριτική, το κείμενο αυτό βρίσκεται πιο κοντά στο ταξιδιωτικό του φίλου του Nerval παρά στο πολύ παλαιότερο οδοιπορικό του Chateaubriand ή στις ημερολογιακές σημειώσεις του Lamartine⁴. Παρά το γεγονός ότι ο Gautier βλέπει τον κόσμο της Ανατολής και μέσα από τα μάτια άλλων Δυτικοευρωπαίων συγγραφέων ή ζωγράφων (για παράδειγμα, πολύ συχνά αναγνωρίζει εξωτικές εικόνες και εθνικά στερεότυπα⁵ από τον χώρο και τους ανθρώπους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας έχοντας κατά νου εικαστικούς πίνακες Δυτικών ζωγράφων, ιδίως του A.-G. Decamps), εντούτοις φαίνεται ότι δεν αναπαράγει απλώς στερεότυπα του λεγόμενου οριενταλισμού.

Ευθύς εξαρχής ο Gautier δηλώνει ότι με το ταξίδι του στην Κωνσταντινούπολη επιχειρεί «ευλαβικό προσκύνημα» για να αναζητήσει την ομορφιά ή για να δει νέους τόπους και να αντλήσει εμπνεύσεις για το συγγραφικό του έργο. Είναι γεγονός ότι ο συγγραφέας περιγράφει με εικαστική δύναμη και με πολλές λεπτομέρειες τον χώρο και τους ανθρώπους του· και ταυτόχρονα διασπείρει στο κείμενό του άφθονες φιλολογικές και μυθολογικές αναφορές και πληροφορίες για το ιστορικό παρελθόν της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ειδικότερα της Κωνσταντινούπολης. Όπως έγραψε ο Παν. Μουλλάς, «ο Γκωτιέ εναλλάσσει την τοπογραφία με την προσωπογραφία, πιστοποιώντας έτσι, άλλη μία φορά, το γεγονός ότι ο ρομαντικός ταξιδιώτης-συγγραφέας (μετα)κινείται ουσιαστικά όχι μόνο ανάμεσα στη Δύση και στην Ανατολή, αλλά και ανάμεσα στο σημαίνον και στο σημαϊνόμενο, στην περιγραφή και στην αφήγηση, στον χώρο και στον χρόνο, στο παρόν και στο παρελθόν»⁶.

Αναπόφευκτα, ο Γάλλος συγγραφέας προσέχει τοπικές γραφικότητες και ελκύεται από εξωτικές (εθνικές) εικόνες και παράξενες, διαφορετικές συμπεριφορές. Έτσι, περιγράφει και αυτός, όπως και ο φίλος του Nerval, σκηνές από την περίοδο του ραμαζανιού και του μπάϊραμιού ή αναφέρεται σε παραστάσεις του Καραγκιόζη και στους δερβίσηδες, στα καφενεία και στα μνημεία της Πόλης⁷. Η επαναλαμβάνει και τονίζει χαρακτηριστικά από τη ζωή, τα ήθη, την ενδυμασία, τη γλώσσα και τις παραδόσεις των Τούρκων· λ.χ., εντυπωσιάζεται από την εξοικείωση των μουσουλμάνων με τον θάνατο: Επανειλημμένα διαπιστώνει ότι τα νεκροταφεία τους μετατρέπονται σε χώρους κοινωνικών συναναστροφών, εμπορικών συναλλαγών και παιδικών παιχνιδιών. Οι περιστρεφό-

μενοι και οι ωρυόμενοι δερβίσηδες, οι αθέατες γυναίκες του χαρεμιού και η τελετή του μπαίραμιού, τα τζαμιά, το σεράι και τα τουρκικά λουτρά είναι μερικά άλλα θέματα που αναπτύσσονται σε ξεχωριστές ενότητες του βιβλίου.

Από την άλλη, έστω και αν ο Gautier αναπαράγει, ενσυνείδητα ή ασυνείδητα, ορισμένους τόπους του λεγόμενου οριενταλισμού ή προσέχει το ωραίο, η ματιά του είναι μάλλον ρεαλιστική, γενικά θετική και κάποτε θαυμαστική. Ο ίδιος φροντίζει να μην ξεχωρίζει εμφανισιακά από τους Οθωμανούς, ενδεχομένως για να κυκλοφορεί απαρατήρητος ανάμεσά τους: φορά φέσι και ρεντιγκότα, αφήνει μούσι και, καθώς είναι ηλιοκαμένος, μοιάζει, όπως γράφει, με Τούρκο της μεταρρύθμισης, δηλαδή του Τανζιμάτ (σελ. 82). Γοητεύεται από τη θέα του Κεράτιου Κόλπου και από τη μαγεία των μεγαλοπρεπών μνημείων της Κωνσταντινούπολης: αλλά την ίδια στιγμή απογυμνώνει ρεαλιστικά τις άθλιες φτωχογειτονίες και τους ακάθαρτους δρόμους στα ενδότερα της πόλης⁸. Συναναστρέφεται απλούς ανθρώπους και αξιωματούχους, εισδύει σε αρχοντικά Τούρκων, Ελλήνων και Αρμενίων, προσέχει τη διατροφή και τις συνήθειές τους. Επίσης, θαυμάζει την ασκητική έκφραση των περιστρεφόμενων δερβίσηδων, αποδέχεται τις ακραίες συμπεριφορές των ωρυόμενων δερβίσηδων, πληρώνει ακριβό αντίτιμο για να εισχωρήσει στο σεράι, απολαμβάνει το τουρκικό λουτρό, νιώθει την επιθυμία να μοιραστεί την αλήτιχη ζωή των Τσιγγάνων κτλ. Μάλιστα, καταλήγει να σημειώσει ότι «κάθε πολιτισμένος άνθρωπος κρύβει μέσα του έναν άγριο» και ότι «οι υπεραναπτυγμένοι πολιτισμοί καταπιέζουν την ατομικότητα» (σελ. 328). Σίγουρα ο Said θα προσυπέγραφε με χαρά τις εκτιμήσεις αυτές του Gautier, αφού ο πρώτος, για να στηρίξει τη θεωρία του οριενταλισμού, επιχειρεί να δείξει «πώς η ευρωπαϊκή κουλτούρα κέρδισε τη δύναμη και την ταυτότητά της αντιπαρατιθέμενη προς την Ανατολή ως ένα είδος υποκατάστατου ή και υπόγειου εαυτού της».⁹

Τελικά, ο Gautier φαίνεται πως κατορθώνει να πραγματοποιήσει τον πρωταρχικό στόχο του: δηλαδή «ν' αδράξει τη γραφική φυσιογνωμία μιας πόλης» (σελ. 352) και να ξεφύγει πρόσκαιρα από τα εθνικά στερεότυπα. Ο ίδιος συναισθάνεται ότι μπορεί να δώσει μόνο το «εξωτερικό πανόραμα» και ότι δεν είναι σε θέση να εισχωρήσει στο βάθος των πραγμάτων, αφού τον εμποδίζουν οι θρησκευτικές προκαταλήψεις, η γλώσσα και η «ερμητική» ζωή της Ανατολής (σελ. 352). Ολοκληρώνοντας το οδοιπορικό του, ο Γάλλος περιηγητής εμφανίζεται κουρασμένος από το «αιώνιο καρναβάλι των δρόμων» ή από το «μυστήριο των πέπλων» (σελ. 353) και διψά για προϊόντα του δυτικού πολιτισμού. Ωστόσο, αυτά που έδωσε στο καλογραμμένο ταξιδιωτικό αφήγημά του για την Κωνσταντινούπολη δεν είναι λίγα. Πάντως, η σύγχρονή μας θεωρία του οριενταλισμού (όπως διαμορφώθηκε πρόσφατα, κυρίως από

τον Edward W. Said και την ακόμη πιο ακραία Rana Kabbani)¹⁰ φαίνεται μάλλον ασφυκτική και ίσως άδικη, όχι μόνο για τις περιπτώσεις του Nerval και του Flaubert αλλά και για την περίπτωση του Gautier¹¹. Έτσι, μάλλον υπερβολική φαίνεται η εκτίμηση της Βασιλικής Λαλαγιάννη ότι η Κωνσταντινούπολη του Gautier «συμπίπτει απόλυτα με την ανάλυση του Said», επειδή, κατά την αντίληψή της, «η εικόνα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που θα καταγράψει θα είναι μια επανάληψη της εικόνας της τυπικής Ανατολής που ήδη προϋπάρχει στη Δύση»¹². Ας σημειωθεί πάντως ότι το όνομα του Gautier περνά εντελώς φευγαλέα από τη μελέτη του Said: Ο Γάλλος συγγραφέας μνημονεύεται μόνο σε δύο περιπτώσεις· αναφέρεται γενικά ως «γοητευμένος από την Ανατολή», ενώ το οδοιπορικό του για την Κωνσταντινούπολη δεν σχολιάζεται, προφανώς επειδή δεν βολεύει τον μελετητή για να στηρίξει την οριενταλιστική θεωρία του.¹³ Αλλά και η διαπίστωση του M. Voisen, που επίσης απηχεί τη θεωρία του Said,¹⁴ ότι ο αφηγητής του Gautier απουσιάζει από τις εικόνες που περιγράφει και περιορίζεται στον ρόλο του αμέτοχου παρατηρητή, ίσως δεν ανταποκρίνεται απόλυτα στα πράγματα· η παρουσία του περιηγητή/αφηγητή στο οδοιπορικό για την Κωνσταντινούπολη είναι συχνά έντονη. Περισσότερο εύστοχη φαίνεται η παρατήρηση της Denise Brahimi, η οποία έγραψε ότι το ταξιδιωτικό αφήγημα του Gautier «λάμπει από τη χαρά της ζωής στην Ανατολή», και ότι ο συγγραφέας κατόρθωσε να επιτύχει τον πρωταρχικό στόχο του, δηλαδή να παρουσιάσει τη «γραφική φυσιογνωμία» της Ανατολής μέσα από τον μικρόκοσμό της, την Κωνσταντινούπολη.¹⁵ Έχω την εντύπωση ότι, όχι μόνο για τον Nerval αλλά και για τον Gautier, η Ανατολή δεν λειτουργεί τόσο ως «το αρνητικό της Δύσης» όσο ως «μια πιστή εξωτερική καταγραφή τόπων και λαών. Το ταξίδι για την Ανατολή γίνεται ταξίδι προς τη γραφή».¹⁶

Την άνοιξη του 1854 ο Επαμεινώνδας Φραγκούδης (διευθυντής από το 1852 της Ελληνικής Σχολής της Λευκωσίας) αναγκάζεται να εγκαταλείψει την Κύπρο και να μετοικήσει στην Κωνσταντινούπολη, επειδή θεωρήθηκε συντάκτης επαναστατικού φυλλαδίου με το οποίο καλούσε τους υπόδουλους Έλληνες να επαναστατήσουν εναντίον των Τούρκων.¹⁷ Βέβαια, το παράδοξο είναι ότι δεν κατέφυγε στην Κέρκυρα, όπου είχε σπουδάσει, ή στην Αθήνα, όπου εξέδωσε το νεανικό ρομαντικό μυθιστόρημά του *Ο Θέρσανδρος* (1847), αλλά προτίμησε να εγκατασταθεί προσωρινά, για τέσσερα περίπου χρόνια, στην ίδια την πρωτεύουσα της παρηκμασμένης Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και να ασχοληθεί με τη δημοσιογραφία.

Έτσι, οι δρόμοι του Gautier και του Φραγκούδη συγκλίνουν στην Κωνσταντινούπολη: Ο τελευταίος επιλέγει να δημοσιεύσει στο περιοδι-

κό *Θελξινόη*, το οποίο εκδίδει στην ίδια πόλη από τον Φεβρουάριο του 1856 έως τον Ιούλιο του 1857, μερικές ενότητες από τις ταξιδιωτικές εντυπώσεις του πρώτου. Η ταυτότητα του αρχικού κειμένου δεν δηλώνεται· η τακτική αυτή, αρκετά συνήθης κατά τον 19ο αιώνα, φαίνεται ότι διευκολύνει τον συντάκτη του δευτερογενούς κειμένου να κινηθεί περισσότερο ελεύθερα και να επιφέρει τις αλλαγές που επιθυμεί. Η δημοσίευση αυτή δεν θα είχε, ίσως, καμιά ιδιαίτερη σημασία αν ο εκδότης της *Θελξινόης* μετέφραζε απλώς μερικά κομμάτια από το βιβλίο του Γάλλου συγγραφέα.¹⁸ Όμως, η στάση του πρώτου απέναντι στο γαλλικό κείμενο είναι περισσότερο σύνθετη και κάποτε πιο ενδιαφέρουσα από τη δουλειά ενός μεταφραστή.

Πιο συγκεκριμένα: Αρχικά επιλέγει μερικές αράδες από το κεφάλαιο VI («Μνηματάκια, Κεράτιος»), στις οποίες προσδιορίζεται ο προσωρινός χώρος εγκατάστασης του Gautier, η συνοικία του Πέραν· ακολουθεί το μεγαλύτερο μέρος των κεφαλαίων VII («Μια νύχτα ραμαζανιού») και VIII («Καφενεία»), στα οποία κυρίως γίνεται λόγος για τον χώρο και τους ανθρώπους του· στη συνέχεια προτάσσεται μέρος από το κεφάλαιο XVII («Καντίκιόι»), στο οποίο περιγράφεται συνοπτικά η παράσταση αρμενικής κωμωδίας· και, τέλος, μεταφράζεται το μεγαλύτερο μέρος της ενότητας XIV («Ο Καραγκιόζης»), που αναφέρεται σε παραστάσεις του θεάτρου σκιών. Άλλες δυο ενότητες, που είχαν προεξαγγελθεί στον τίτλο του ελληνικού κειμένου, τελικά δεν δημοσιεύονται (αφού η έκδοση της *Θελξινόης* αναστέλλεται οριστικά)· πρόκειται για το κεφάλαιο XX του έργου του Gautier, με τον τίτλο «Το μπαϊράμι», στο οποίο περιγράφεται με πολλές λεπτομέρειες η τελετή της κορυφαίας μουσουλμανικής γιορτής, και ειδικότερα η μεγαλοπρεπής πομπή του Σουλτάνου και της συνοδείας του προς την Αγία Σοφία, και η ενότητα με τον τίτλο «Καδίν Γκεζεσή», που δεν έχει ταυτιστεί με κάποιο κεφάλαιο από το βιβλίο του Gautier.

Βέβαια, το ενδιαφέρον στο δημοσίευμα της *Θελξινόης* έγκειται στις ποικίλες παρεμβάσεις του διασκευαστή: Οι παρεμβάσεις αυτές διακρίνονται σε συμπτύξεις, απαλείψεις, προσθήκες και αλλοιώσεις. Για παράδειγμα, συχνά απαλείφονται φιλολογικές, ιστορικές και άλλες αναφορές, που συνήθως παραπέμπουν σε προϊόντα του δυτικού πολιτισμού και μαρτυρούν τη γαλλική παιδεία και την εθνικότητα του αρχικού συγγραφέα· ή παραλείπονται κρίσεις και μετριάζονται συγκρίσεις με τις οποίες αντιδιαστέλλονται οι κόσμοι Ανατολής και Δύσης. Επίσης, συμπτύσσονται ή απαλείφονται περιγραφές και αρνητικές νύξεις που αφορούν εθνικά χαρακτηριστικά· λόγου χάρη, το εξής χωρίο από το κείμενο του Gautier: «*οι Αρμένισσες, που καλύπτονται λιγότερο αυστηρά [σε σχέση με τις Τουρκάλες], με μενεξεδιά ρούχα και μαύρα παπούτσια, —αποτελούν όταν τις βλέπεις, σε παρές που σμίγουν ή χωρί-*

ζουν αδιάκοπα, το πιο διασκεδαστικό καρναβάλι που θα μπορούσε κανείς να φανταστεί» (σελ. 95), συνοψίζεται και διορθώνεται από τον διασκευαστή ως εξής: «αι Αρμενίδες, όσαι μη φραγκισθείσαι έτι, περιβάλλονται το γιασμάκι και τον φερετζέν, διακρινόμεναι εκ των μαύρων υποδημάτων». Η πιο ουσιαστική αλλαγή είναι βέβαια η απάλειψη του αρνητικού σχολίου για την εντύπωση που προκαλούν στον Γάλλο ταξιδιώτη οι παρδαλές συντροφιάς των Αρμενίδων.

Περισσότερο ενδιαφέρουσα είναι η παρωδική έως ειρωνική ανάπλαση της αντίληψης που έχουν οι Ευρωπαίοι για τα καφενεία και γενικότερα για τον κόσμο της Ανατολής. Στο σημείο αυτό είναι φανερό ότι ο συντάκτης του ελληνικού κειμένου, που είναι σαφώς πιο ανεπτυγμένο (περίπου διπλάσιο σε έκταση από το γαλλικό χωρίο), με αφορμή τη διόρθωση που επιχειρεί ο Gautier αναφορικά με τα τουρκικά καφενεία, διαχωρίζει τη θέση του από τους Δυτικούς και συντάσσεται με την πλευρά της Ανατολής, χλευάζοντας μάλιστα διακριτικά τη δήθεν γνωστική επάρκεια που εμφανίζονται να έχουν οι Δυτικοευρωπαίοι για τα ανατολικά πράγματα. Αξίζει να αντιπαραβάλουμε εδώ τα σχετικά παραθέματα:

*«Le café turc du boulevard du Temple a égaré bien des imaginations de Parisiens sur le luxe des cafés orientaux. Constantinople reste bien loin de cette magnificence d'arcs en cœur, de colonnettes, de miroirs et d'œufs d'autruche: —rien n'est plus simple qu'un café turc en Turquie».*¹⁹

Το τουρκικό καφενείο του [παρισινού] Βουλεβάρτου ντυ Ταμπλ έχει παραπλανήσει τη φαντασία πολλών Παριζιάνων σχετικά με τη χλιδή των ανατολίτικων καφενείων. Η Κωνσταντινούπολη απέχει παρασάγγας από τη μεγαλοπρέπεια των καρδιόσχημων αψίδων, των κιονίσκων, των κατόπτρων και των αυγών στρουθοκαμήλου: τίποτε δεν είναι πιο απλό από ένα τουρκικό καφενείο στην Τουρκία».²⁰

«Οί Ευρωπαίοι, γινομένου λόγου περι καφενείων τῆς Ἀνατολῆς, φαντάζονται ὅτι μεγαλοπρεπέστερον καὶ ὅτι πλουσιώτερον· διότι, ὡς κατὰ πάντα ἔχουσι γνώσεις ἀκριβεῖς περὶ τῶν ἀνατολικῶν πραγμάτων, οὕτω καὶ περὶ τῶν καφενείων μας, διὰ τὸ εἶναι τουρκικόν, πρέπει, κατ' αὐτοῦς, τὰ ἔχη τὰ παράθυρα ἐστηριγμένα ἐκατέρωθεν ἐπὶ στηλῶν ἐπιχρῦσων, πρέπει τὰ ἔχη ἐν τῷ μέσῳ κρήνην κρυσταλλονάματον, τὸ φῶς πρέπει τὰ εἰσδύη δι' ὑάλων ποικιλοχρῶων, πρέπει τὰ ἔχη σοφάδες μεταξοκρόσσους καὶ λυχνίας εἰς ὧὰ στρουθοκαμήλων προσηρημένας, ἀηδόνας καὶ κανάρια ἐντὸς κλωβίων πλουσιωτάτων, καὶ πρὸ πάντων ἀτμο-

σφαῖραν πεπληρωμένην ἀρωμάτων ποικίλων καὶ σπανίων.
—Καὶ ὅμως οὐδὲν ἀπλούστερον τοῦ τῆς Ἀνατολῆς καφενεῖ-
ου, ὅπερ συνήθως εἶναι καὶ κουρεῖον».²¹

Ὅταν ο Gautier επισκέπτεται ἓνα καφενεῖο ναυτῶν, παρατηρεῖ ὅτι οἱ θαμώνες με τὰ τραχιά χαρακτηριστικά καὶ με τὰ λερωμένα ρούχα, που «παραδίδονται στη χαυνωτικὴ τέρψη τοῦ καπνίσματος με γαλήνη εκπληκτικὴ γιὰ θνητούς τόσο χαρακτηριστικούς καὶ τόσο ἀξιούς ν' ἀποτελέσουν πρότυπο τῶν ληστῶν τοῦ Σαλβατόρε Ρόζα ἢ τοῦ Αντριάν Γκινιέ» ἦταν «οἱ πιο ἐντιμοὶ ἄνθρωποι στον κόσμον». Με τὴ σειρά του καὶ ὁ μεταφραστὴς ἀποδίδει ἐλεύθερα ἢ παραφράζει τὸ χωρίο αὐτὸ καὶ πάντως γράφει με ἐμφαση ὅτι: «Καὶ ὅμως, ὑπὸ τὰ ἀγρία ἐκεῖνα πρόσωπα, ὑπὸ τὰ ρερυπωμένα καὶ ευτελῆ ἐκεῖνα ἱμάτια, ἐκρύπτοντο ἴσως αἱ ευθύτεροι συνειδήσεις, αἱ τιμιότεροι ψυχαί». Με ἀνάλογο πνεῦμα, δηλαδὴ με ἐντελῶς θετικὴ ματιὰ, διαγράφεται ὁ νηφάλιος καὶ ἀπροσποίητος κόσμος τῶν Ὀθωμανῶν καὶ ἄλλων Ἀνατολικῶν ἀντιστικτικὰ πρὸς τοὺς «πολιτισμένους» Δυτικοευρωπαίους. Στὸ παράθεμα που ἀκολουθεῖ, ὁ μεταφραστὴς γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ νιώθει τὴν ἀνάγκη νὰ ἀλλάξει ὀρισμένα πράγματα ἢ νὰ προσθέσει κάποια ἄλλα:

«L'absence d'ivrognerie rend praticables les plus basses classes de Constantinople, et les Orientaux ont une dignité naturelle inconnue chez nous. —Figurez-vous un Turc allant la nuit chez Paul Niquet!— De quelles huées gouailleuses, de quelles curiosités grossières n'eût-il pas été l'objet et la victime! C'était ma position dans ce bouge enfumé, et personne ne parut prendre garde à moi et ne se permit la plus légère inconvenance. Il est vrai que la seule boisson débitée était de l'eau colportée autour de la salle par de jeunes enfants grecs répétant d'une voix monotone et glapissante: Crionero, crionero (eau à la glace), et que chez Paul Niquet on boit du bleu et de l'eau-d'aff par excès de civilisation».
(Constantinople, ὁ.π., σελ. 140)

«Ἡ ἀπουσία τῆς μέθης κάνει ευχάριστες στὴ συναναστροφή ἀκόμα καὶ τὶς πιο χαμηλές τάξεις τῆς Κωνσταντινούπολης, καὶ οἱ Ἀνατολίτες ἔχουν μιὰ φυσικὴ ἀξιοπρέπεια ἀγνωστὴ σ' ἐμᾶς. Φανταστεῖτε ἓναν Τούρκο νὰ πηγαίνει νυχτιάτικα στὸ μαγαζί τοῦ Πωλ Νικέ! Θα γινόταν ἡ ἀφορμὴ γιὰ ἀπειρα χλευαστικὰ γιουχαΐσματα καὶ γιὰ ἄλλες τόσες χυδαῖες ἐξυπνάδες! Ἡ θέση μου ἦταν ἀνάλογη σ' αὐτὴ τὴ ντουμανιασμένη τρώγλη, καὶ ὅμως κανεῖς δὲν φάνηκε νὰ με προσέχει καὶ δὲν ἐπέτρεψε στον εαυτὸ του τὴν παραμικρὴ ἀπρέπεια. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τὸ μοναδικὸ ποτό πρὸς πώλησιν ἦταν τὸ

νερό που περιέφεραν γύρω από την αίθουσα Ελληνόπουλα, τα οποία επαναλάμβαναν με μια μονότονη και τσιριχτή φωνή: «*crionero, crionero*» και ότι στο μαγαζί του Πωλ Νικέ μπεκρουλιάζουν με μεσόκιλα και καραφάκια επειδή είναι υπέρμετρα πολιτισμένοι». (Κωνσταντινούπολη, ό.π., σελ. 110).

«Ἡ νηφαλιότης καθίστησι προσιτὰς πάσας τὰς τάξεις τῆς Ἀνατολῆς καὶ τὰ τέκνα αὐτῆς ἔχουσιν ἀξιοπρέπειάν τινα, ἄγνωστον τοῖς Εὐρωπαίοις· φαντασθῆτε Ὀθωμανὸν εἰσερχόμενον εἰς τὰ σεμνὰ καταγώγια τῶν ἀποχειροβιῶτων τῆς Παλαιᾶς χώρας τοῦ Λονδίνου καὶ τῶν Παρισίων. Ἄν ἐξέλθῃ μεμυκτηρισμένος μόνον, εἶναι εὐτυχής! καὶ ὅμως ἐγώ, μ' ὄλα μου τὰ ὀμματουᾶλια καὶ τὸν μέλαινα πῖλον, μ' ὄλην μου τὴν ῥάβδον καὶ τὰ λεπτὰ ὑποδήματα, οὐχὶ τοῦ ἐλαχίστου ἀπρεποῦς κινήματος ἢ τοῦ ἐλαχίστου μορφασμοῦ, ἀλλ' οὐδὲ βλέμματος ἄξιος ἐκρίθην· ἂν θέλετε μάλιστα, ὁ καφετζῆς, πρὸς τιμὴν μου καὶ ἐπ' ἐλπίδι μείζονος ἀμοιβῆς, ἐκαθάρισέ μας καὶ προσέφερε τοὺς καλλιτέρους ναργιλέδες του καὶ οἱ ὑδροπῶλαι προσῆλθον ἀνακομβωθέντες καὶ κραυγάζοντες χορηδὸν “μπούζι, τσελεπῆ, μπούζι! καρακουλά!”» (Ο Θέρσανδρος, ό.π., σελ. 294)

Και εδώ ο διασκευαστής διαχωρίζεται από τους Ευρωπαίους: Η πρόταση από το κείμενο του Gautier «οι Ανατολίτες έχουν μια φυσική αξιοπρέπεια άγνωστη σ' εμάς» αποδίδεται ως: «έχουσιν ἀξιοπρέπειάν τινα, ἄγνωστον τοῖς Εὐρωπαίοις». Το παρισινό καμπαρέ του Πωλ Νικέ γενικεύεται σε «σεμνὰ καταγώγια τῶν ἀποχειροβιῶτων τῆς Παλαιᾶς χώρας τοῦ Λονδίνου καὶ τῶν Παρισίων». Και, ενώ ο Gautier κινείται ανάμεσα στους Τούρκους με γένια και μαυρισμένο δέρμα, φορώντας, όπως είδαμε, φέσι και ρεντιγκότα, ο συντάκτης του δευτερογενούς κειμένου προτιμά να δείξει ότι, παρά τη «φράγκικη» εμφάνισή του (φορά γυαλιά, μαύρο καπέλο, «λεπτά» παπούτσια και κρατά μπαστούνι), αντιμετωπίζεται με ανάλογο σεβασμό ή περνά απαρατήρητος. Αξιοσημείωτη είναι η αλλαγή που επιφέρει ο διασκευαστής στο πρόσωπο των Ελληνόπουλων που πωλούν κρύο νερό (στο πρωτότυπο: «*crionero*», μία λέξη, με λατινικούς χαρακτήρες): προφανώς επειδή κρίνει ότι κάτι τέτοιο δεν είναι και τόσο τιμητική ενασχόληση για παιδιά Ελλήνων, προτιμά να αντικαταστήσει τα τελευταία με υδροπώλες απροσδιόριστης εθνικότητας που διαφημίζουν στα τουρκικά το εμπόρευσμά τους: «μπούζι, τσελεπῆ (= άρχοντα), μπούζι, καρακουλά!».

Αλλά και σε άλλη περίπτωση ο μεταφραστής παρεμβαίνει για να απαλείψει αναφορά σε Έλληνες: πρόκειται για τη μνεία που υπάρχει

στο γαλλικό κείμενο ότι σε παράσταση του Καραγκιόζη εμφανίζονται στο τέλος νεαροί Έλληνες ντυμένοι γυναίκες, που ανεβαίνουν στη σκηνή «και παρωδούν τις λάγνες κινήσεις των χορευτριών και των μπαγιαντέρων, για να αναπαραστήσουν τις γαμήλιες ηδονές» με αφορμή τον γάμο της Κουτσούκ-Χανούμισσας (σελ. 323). Ενδεχομένως η παρενδυσία αυτή και γενικότερα η τολμηρή αναπαράσταση μιας γαμήλιας τουρκικής τελετής από Έλληνες, να μην άρεσε στον μεταφραστή, ο οποίος προτιμά να μην προσδιορίσει τη φυλετική καταγωγή των ηθοποιών.

Πάντως, ο ίδιος κάποτε εμφανίζεται πιο συντηρητικός από τον Gautier: όπως, για παράδειγμα, όταν αποδίδει ή συνοφίζει το χωρίο του τελευταίου που αναφέρεται συνοπτικά στη μη λογοκριμένη παράσταση του Καραγκιόζη, την οποία παρακολουθούν και ανήλικα παιδιά:

«La cour était remplie de monde. Les enfants, et surtout les petites filles de huit à neuf ans, abondaient. Il y en avait de délicieuses qui rappelaient, dans leur sexe encore indécis, ces jolies têtes de la Sortie de l'École de Decamps, si gracieusement bizarres et si fantasquement charmantes. De leurs beaux yeux étonnés et ravis, épanouis comme des fleurs noires, elles regardaient Karagheuz se livrant à ses saturnales d'impuretes et souillant tout de ses monstrueux caprices. Chaque prouesse érotique arrachait à ces petits anges naïvement corrompus des éclats de rire argentins et de battements de mains à n'en pas finir; la pruderie moderne ne souffrirait pas qu'on essayât de rendre compte de ces folles atellanes, ou les scènes lascives d'Aristophane se combinent avec les songes drôlatiques de Rabelais; figurez-vous l'antique dieu des jardins habillé en Turc et lâché à travers les harems, les bazars, les marchés d'esclaves, les cafés, dans les mille imbroglios de la vie orientale, et tourbillonnant au milieu des ses victimes, impudent, cynique et joyeusement féroce. On ne saurait pousser plus loin l'extravagance ithyphallique et le dévergondage d'imagination obscène». (Constantinople, ό.π., σελ. 218-219).

«Η αυλή ήταν γεμάτη κόσμο. Τα παιδιά, και ιδίως τα κοριτσάκια οχτώ ή εννέα χρόνων, αφθονούσαν. Υπήρχαν ανάμεσά τους κάποια που ήταν χάσμα οφθαλμών και, με το απροσδιόριστο ακόμα φύλο τους, θύμιζαν τα όμορφα προσωπάκια από την Έξοδο από το σχολείο του Ντεκάμ, τόσο ασυνήθιστα χαριτωμένα και τόσο ιδιότροπα γοητευτικά ήταν. Με τα όμορφα, έκπληκτα και μαγεμένα μάτια τους, ορθάνοιχτα σαν μαύρα λουλούδια, κοιτούσαν τον Καραγκιόζη να επιδίδεται στις βρώμικες ακολασίες του και να

μαγαρίζει τα πάντα με τις τερατώδεις ιδιοτροπίες του. Κάθε ερωτικό κατόρθωμά του αποσπούσε από τούτα τα αφελώς διεφθαρμένα αγγελάκια ξεκαρδιστικά γέλια και ατέλειωτα χειροκροτήματα: η μοντέρνα [= σύγχρονη] σεμνοτυφία δεν θα μας επέτρεπε ν' αναφερθούμε σ' αυτές τις τρελές φάρσες, όπου οι λάγνες σκηνές του Αριστοφάνη συνδυάζονται με τις κωμικές σκέψεις του Ραμπελαί: φανταστείτε τον αρχαίο θεό των κήπων ντυμένο Τούρκο να ξαμολιέται μες στα χαρέμια, τα παζάρια, τα σκλαβοπάζαρα, τα καφενεία, μες στους άπειρους τόπους όπου τυρβάζει η ανατολίτικη ζωή, και να στροβιλίζεται ανάμεσα στα θύματά του, ασύστολος, κυνικός και χαρμόсуна άγριος. Δεν θα μπορούσαν να σπρώξουν πιο μακριά την ιθυφαλλική υπερβολή και την ξεδιαντροπιά της άσεμνης φαντασίας». (Κωνσταντινούπολη, ό.π., σελ. 177-178)

«Ὅπερ ἐξέπληξέ με εἰσελθόντα εἰς τὴν παράστασιν ταύτην ἦτο ἡ παρουσία παιδῶν ὀκταετῶν καὶ δεκαετῶν· τὰ φαιδρὰ πρόσωπά των καὶ ἡ θυμηδία των συνεκρότουν τὰ θέλητρα τοῦ θεάτρου· οἱ ὠραῖοι καὶ μαῦροι ὀφθαλμοὶ των, διαλάμποντες κύκλω δίκην σμαράγδων, ἔκθαμβοὶ ἀτένιζον τὸν Καραγκιῶζην ἀκολασταίνοντα καὶ θεραπεύοντα τὰς κτηνώδεις ἐπιθυμίας του. Πᾶν ἀνδραγάθημα ἐρωτικόν, πᾶν κίνημα ἀσελγὲς ἐκίνει εἰς γέλωτα ῥαγδαῖον τὰ ὠραῖα ἐκεῖνα πρόσωπα, ἐν ἀγνοίᾳ των διαφθειρόμενα τὴν ψυχὴν ἐν τῷ ἐπευφημεῖν τὰ διδασκόμενα. Ἡ εὐσχημοσύνη δὲν ἐπιτρέπει νὰ περιγράψω τὰ ἄσεμνα ταῦτα σατυρικά δράματα, τὰ ὑπερτεροῦντα ἀριστοφανεῖους τινὰς σκηνάς, ὡς πρὸς τὴν ἀσέλγειαν· ὁ ἀρχαῖος Σάτυρος, ἐνδεδυμένος τὴν ἀρχαίαν Ὀθωμανικὴν ἐνδυμασίαν, λάγνος περιφέρεται τὰ χαρέμια, τὰ παζάρια, τὰ καφενεῖα, τοὺς λουτρούς, καὶ ἀναιδῆς, ἀμέριμνος, ὄλος κυνισμό, σκωπτικὸς καὶ γελαστῖνος διάγει μεταξὺ τῶν θυμάτων του! Ἡ ιθυφαλλικὴ παραλογία καὶ ἡ ἀκολασία τῆς ἀναιδεστέρως ψυχῆς ἀδύνατον, πιστεύω, νὰ φθάσῃ μέχρι τοσούτου». (Ὁ Θέρσανδρος, ό.π., σελ. 304-305)

Ο διασκευαστής δεν παραλείπει απλώς τα ονόματα του Decamps και του Rabelais: ευθύς εξαρχής δηλώνει την έκπληξή του για την παρουσία παιδιών σε μια τολμηρή θεατρική παράσταση. Αν ο Gautier επικεντρώνει την προσοχή του κυρίως στα ωραία πρόσωπα μερικών παιδιών που του θυμίζουν ζωγραφικό πίνακα του Decamps, ο μεταφραστής περισσότερο αναλογίζεται τη διαφθορά των αθώων παιδικών

ψυχών από τη λαγνεία του Καραγκιόζη. Ή, αν ο Gautier βλέπει στη θεατρική αυτή παράσταση να συνδυάζονται οι «λάγνες σκηνές του Αριστοφάνη» και «οι κωμικές σκέψεις του Ραμπελαί», για τον Έλληνα διασκευαστή, που ενδεχομένως να είχε παρακολουθήσει τέτοιες παραστάσεις, ο ακόλαστος Καραγκιόζης ξεπερνά σε ασέλγεια μερικές σκηνές από το έργο του Αριστοφάνη. Ας σημειωθεί επίσης ότι η γαλλική λέξη «*pruderie*» (= σεμνοτυφία) αποδίδεται περισσότερο κομψά (ή πιο συντηρητικά) από τον Φραγκούδη ως «ευσχημοσύνη».

Από τις υπόλοιπες προσθήκες στην ελληνική απόδοση της *Θελξινόης* (λέξεις, φράσεις, αράδες έως και παράγραφοι) αξίζει να επισημανθούν, μεταξύ άλλων, ο σατιρικός έλεγχος της μιξοβάρβαρης προφορικής γλώσσας των Αρμενίων (κάτι που μας οδηγεί σε έναν κοινό τόπο της παραδοσιακής —στον ελληνορθόδοξο κόσμο— αντιαρμενικής σάτιρας), ή η δριμεία κριτική απέναντι στους χριστιανούς κατοίκους της Πόλης που μιμούνται τη γαλλική μόδα: τέλος, η ενδιαφέρουσα αναφορά στους πλανόδιους παραμυθάδες, οι οποίοι ασκούσαν ως επάγγελμα τη διήγηση μύθων σε καφενεία ή σε ανοιχτούς χώρους. Οι αναφορές αυτές, αν δεν ξεσηκώνονται από άλλα, ξένα δημοσιεύματα, ενδεχομένως προέρχονται από εμπειρικές διαπιστώσεις του μεταφραστή. Ας σημειωθεί εδώ ότι αναφορά στους πλανόδιους παραμυθάδες κάνει και ο Nerval²², αλλά το κείμενο της *Θελξινόης* δεν φαίνεται να προϋποθέτει το χωρίο του Γάλλου συγγραφέα. Ακολουθεί ολόκληρο το σχετικό παράθεμα, στο οποίο και πάλι διαφαίνεται η θετική ματιά του αφηγητή απέναντι στους μουσουλμάνους ως ακροατές, αντιστικτικά και πάλι προς τους «ταραξίες» Ευρωπαίους:

«Ἄλλὰ περὶ καφενείων λαλοῦντες, δέον νὰ μὴ παραλίπωμεν τοὺς Μετάχιδες, ἀνθρώπους πλανητοβίου, περιφερομένους τὰς πόλεις καὶ τὰ χωρία καὶ εἰς ἐπήκοον τῶν πιστῶν διηγουμένους μύθους.

Οἱ Μετάχιδες ἢ μυθολόγοι ὑπόκεινται εἰς ἀρχηγὸν Σεῖξ-οὐλ-μετὰχ ὀνόματι καὶ εὐρηναὶ καθ' ὅλην τὴν Εὐρωπαϊκὴν καὶ Ἀσιατικὴν Τουρκίαν, μετερχόμενοι πρὸς ζωάρκειαν τὸ ἐμπόριον τοῦ διηγεῖσθαι μύθους.

Μ' ἐξέπληξεν ἡ προσοχὴ μεθ' ἧς ἀκροάζονται οἱ Μουσουλμάνοι, καὶ τὴν ζωηρὰν ἐντύπωσιν, ἣν ἐμποιεῖ αὐτοῖς, τὰ παραμύθια ταῦτα. Καθήμενοι ἐν σιωπῇ ἐπὶ τῶν σοφάδων τῶν καφενείων καὶ ἀναρροφῶντες τὸν καπνὸν τοῦ ναργιλὲ καὶ τοῦ τζιμπουκίου, χαίνοντες ἀκροάζονται τὸν μυθολόγον, ἀφηγοῦμενον εὐρύθμῳ καὶ διὰ φράσεως τετορευμένης, ἔστι δ' ὅτε καὶ ἀρμονία στιχουργικῆ πεποικιλμένης. Τῆς δὲ προσοχῆς ταύτης, πιστεύω, μεταλαμβάνει καὶ ὁ μὴ Μουσουλμάν-

νος άκροατής, άμ' ώς τύχη κάτοχος τής γλώσσης· διότι παρὰ τοῖς μυθολόγοις τούτοις ἡ τέχνη ἔφθασεν εἰς τοιαύτην άκμήν τελειότητος, ὥστε, καί ὁ μῦθος αὐτός ἂν άμοιρῇ ἐνίοτε ποιικιλίας ἢ γλαφυρότητος, ἢ χειρονομία τοῦ μυθολόγου, τὰ κινήματα, ἢ μεταβολή τής φωνῆς, ἐνὶ λόγῳ ἢ τούτου ἠθοποιΐα άρκεῖ νά ἐλκύσῃ τήν περιέργειαν τῶν άκροατῶν καί νά θέλξῃ αὐτούς.

Άλλως τε οἱ Μετάχιδες, παρισταμένων νέων, φιλοτιμούνται ν' άποβῶσι διδακτικώτατοι περὶ τὰς διηγήσεις των, καί διαποικίλλουσιν αὐτάς άποφθέγμασι καί άλληγορίαις, ἐμπνέουσαις αἰσθήματα γενναῖα, δίκαια καί φιλόανθρωπα, καί οὐ μόνον άπέχουσι τοῦ λέγειν, ἀλλ' οὐδ' ὑπαινίττονται ποτε τήν ἐλαχίστην άσεμνον πρᾶξιν· οἱ δ' άκροώμενοι Μουσουλμάνοι, ὄλως άντικρυς πρὸς τοὺς Εὐρωπαίους — ὧν τὰ ἦθη καί τοὺς τρόπους, καθῶς κατὰ πάντα, οὕτω καί ἐν θεάτρῳ φιλοτιμούμεθα ἡμεῖς σήμερον νά μιμηθῶμεν, ὡς ἐκεῖνοι συρίζοντες μὲν καί παταγοῦντες, ὅταν τὸ ξένον μελόδραμα τύχη άπαρέσκον, ἐπευφημοῦντες δὲ θορυβωδῶς καί δίκην παραφρόνων χειροκροτοῦντες, ὅταν τύχη δοκοῦν άρεστόν— οἱ Μουσουλμάνοι, λέγω, άκροώμενοι τῶν μυθολόγων, πλὴν τής σεμνοπρεποῦς προσοχῆς καί τής σοβαρότητος, ἔχουσιν ἰδίους τινὰς τρόπους καί ἰδίας τινὰς φράσεις, ἐπίσης σεμνοῦς καί ἐπίσης άθορυβήτους, πρὸς ἔκφρασιν τῶν άλληλοδιαδόχως ἐπιγινομένων αὐτοῖς ἐντυπώσεων.

Εἰρήσθω τελευταῖον ὅτι αἱ ἡμέραι, καθ' ἃς κυρίως οἱ Μετάχιδες ἐξασκοῦσι τὸ ἐπάγγελμά των μᾶλλον ἐπικερδῶς, εἰσὶν αἱ τοῦ ραμαζανίου. Τότε, ἅμα τὸ κανόνιον σημάνη τοῖς πιστοῖς ὅτι ἔληξεν ἡ ἡμέρα καί σὺν ταύτῃ ἡ νηστεία, παρατίθεται δὲ τὸ Ἰφτάρ, τότε οἱ άγαθοὶ μυθολόγοι λαμβάνουσιν ἀνά χειρας τήν μακρὰν ράβδον καί ἐξέρχονται εἰς τὰς άγυῖας καί εἰς τὰ καφενεῖα, ὅπου πολυπληθέστατον καί λίαν προσεκτικὸν άκροατήριον άπεκδέχεται αὐτοὺς άνυπομόνωσ, χάριν τῶν τερπνῶν καί ἠθικῶν διηγήσεών των». (Ο Θέρσανδρος, ὁ.π., σελ. 294-296)

Τα παραδείγματα αὐτά θα μπορούσαν νά πολλαπλασιαστούν καί νά φωτίσουν περισσότερο ἱκανοποιητικὰ τις συμπεριφορές του μεταφραστή. Σύμφωνα με επαρκεῖς ἐνδείξεις, αὐτός μπορεῖ νά ταυτιστεῖ με τον Επαμ. Φραγκούδη, ἐκδότῃ, διευθυντῇ καί σε μεγάλο βαθμὸ συντάκτῃ της *Θελξινόης*.²³ Ο τελευταῖος συνηθίζει νά δηλώνει τὴν ταυτότητα καί τὴν προέλευση κειμένων που δεν ανήκουν στον ἴδιο. Αντίθε-

τα, δεν υπογράφει με το όνομά του κείμενα που αποδεδειγμένα ανήκουν σ' αυτόν (για παράδειγμα, το ιστορικό ξενόθεμο διήγημα «Οι Βαχαβίται», που είχε πρωτοδημοσιευτεί επώνυμα στην εφημερίδα *Ένωσις* της Σύρου, στις 28 Μαΐου και 4 Ιουνίου 1852).

Ο Φραγκούδης γνωρίζει πολύ καλά τη γαλλική γλώσσα και μεταφράζει κείμενα από τα γαλλικά ή παραπέμπει απευθείας σε έργα της γαλλικής λογοτεχνίας: Για παράδειγμα, ήδη στον *Θέρσανδρο*, που έχει έντονο το στοιχείο της περιήγησης, παραπέμπει στο *Οδοιπορικό του Chateaubriand*.²⁴ Σε ελεύθερη απόδοση από τα γαλλικά μεταφράζει (και πάλι ανώνυμα) για την εφημερίδα *Ένωσις* της Σύρου (από την 1η Ιανουαρίου έως την 8η Απριλίου 1854) το διήγημα του Καμίλλου Παγανέλλη (C. Paganel) «Ο Ζηνοκλής ή τινά του Ελληνικού αγώνος», με θέμα τον Αγώνα του 1821.²⁵ Και εδώ ο μεταφραστής νιώθει την ανάγκη να αποδώσει σε ελεύθερη μετάφραση το ανεπτυγμένο γαλλικό διήγημα. Για άλλη μια φορά παραπέμπει και εδώ στο *Οδοιπορικό του Chateaubriand*. Στον ίδιο θα μπορούσαν να αποδοθούν και άλλες ανυπόγραφες μεταφράσεις της *Θελξινόης* λ.χ., το αρχαιόθεμο διήγημα «Σωφρόνιμος» του Florian, του οποίου και πάλι ο συγγραφέας δεν δηλώνεται.²⁶

Στον Φραγκούδη φαίνεται ότι ανήκουν και τα τρία ταξιδιωτικά αφηγήματα της *Θελξινόης*. Στο εκτενέστερο από αυτά, που αναφέρεται στο Μαυροβούνιο²⁷, υπάρχει σαφής αναφορά στη μορφή του Ιωάννη Φραγκούδη, πατέρα του Επαμεινώνδα, που έλαβε μέρος στον Αγώνα του 1821. Στο πρώτο, αλλά και στο τρίτο ανολοκλήρωτο οδοιπορικό του περιοδικού («Ο κατερειπωμένος πύργος»), επανέρχονται βασικές ιδιότητες του Φραγκούδη: περιηγείται, ζωγραφίζει και γράφει διηγήματα. Επίσης, στα περιηγητικά κείμενα για το Μαυροβούνιο και τη Ρόδο ο συγγραφέας/αφηγητής εμφανίζεται να κουβαλά μαζί του ένα λεύκωμα, στο οποίο ζωγραφίζει τοπία και πρόσωπα.

Αξίζει να μνημονευτεί εδώ η αυτοκριτική την οποία ασκεί ο συγγραφέας/αφηγητής στο περιηγητικό κείμενο για τη Ρόδο, καθώς συναισθάνεται ότι βρίσκεται σε μειονεκτική θέση έναντι των Ευρωπαίων ομοτέχνων του· εκτιμά ότι η οδοιπορία του υπήρξε άγονη και ότι μόνο τα περιηγητικά κείμενα Ευρωπαίων συγγραφέων «πλήθουσιν άνεκδότην καὶ διηγημάτων, ἐν οἷς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ καὶ ὁ συγγραφεὺς παρίσταται ἐνεργῶν, εἴτε διότι οὗτοι εἰσὶν εὐτυχέστεροι ἡμῶν ὡς πρὸς τοιαῦτα, εἴτε διότι ἐπὶ τούτῳ καὶ μόνῳ ὀδοιποροῦσιν, ὅπως δηλαδὴ ἐκ τῆς θέας ξένων τόπων ἐμπνεόμενοι, πλάσωσί τι, ἐνῶ ἡμεῖς, ἐφ' ἑτέρῳ τινὶ σκοπῷ ὀδοιποροῦντες καὶ ὑφ' ἑτέραν τινὰ ἔποψιν ἐρευνῶντες τὰ πράγματα, ἔχομεν καὶ διάφορον ὄλως τὸ ἐξαγόμενον».²⁸

Μια συστηματική διερεύνηση της γλώσσας και του ύφους των

τριών περιηγητικών και των άλλων αφηγημάτων του Φραγκούδη θα μπορούσε, πιστεύω, να ενισχύσει και να επαληθεύσει τις ενδείξεις αυτές. Για παράδειγμα, τόσο στον Θέρσανδρο όσο και στα τρία περιηγητικά κείμενα, ή και σε άλλα αφηγήματα που μπορούν να αποδοθούν με σχετική ασφάλεια στον ίδιο συγγραφέα, χρησιμοποιούνται αρκετές αρχαιοπρεπείς λέξεις και εκφράσεις. Ήδη η Μ. Ρούσου κατέγραψε στον Θέρσανδρο επίθετα που «κατά κύριο λόγο απαντούν στην αρχαία ελληνική γραμματεία», όπως: *περίρρυτος, ωκύπορος, διαπρήσσουσα, ανεμόεσσα, κορυθαίολος* (Όμηρος), *υψαύχενες, μελίρρυτος* (Πλάτων), *γλαυκόχρους* (Πίνδαρος), *ερισμάραγος* (ΗΣίοδος, Μουσαίος), *πότνια* (Αισχύλος, Ευριπίδης) κτλ.²⁹ Με ανάλογο τρόπο, αρχαίες ή αρχαιοπρεπείς λέξεις χρησιμοποιούνται και στα τρία περιηγητικά κείμενα της *Θελξινόης*: οι λέξεις που ακολουθούν είναι ένα μικρό δείγμα από το «Ραμαζάνιον, Καραγκιόζης...»: *ακωλυτεί, αναγεγλυμμένος, ανεμώλια, αρειμάνιος, ατάσθαλα, βαθυπώγων, γλυκυμόρμυρον, εν ακαρεί, ενοκλάζω, ερεσχελία, θαμίζω, κάνδυσ, κείρομαι, κίδαρις, κρυσταλλονάματος*³⁰, *κωμάζοντες, μακροθύσανος, μαρμαρότευκτος, νήχομαι, νυκτιπόλος, οπτάνιον, ορχηστρίς, πεπορπημένος, πυρρίχιος, ραδινός, ρερυπωμένος, σελαγίζω, χορηδόν* κτλ.³¹

Ήδη με το πρώιμο ιστορικό αφήγημά του «Οι Βαχαβίται» ο συγγραφέας στρέφει το ενδιαφέρον του στην Ανατολή και εξιστορεί τον αφανισμό της αραβικής αυτής φυλής. Και σε άλλα, κυρίως πολιτικά, κείμενά του είναι φανερό ότι ο Φραγκούδης εξελίσσεται σε αντιδυτικό στοχαστή. Κυρίως με αφορμή την απόφαση της χριστιανικής Δύσης να συστρατευτεί με την Οθωμανική Αυτοκρατορία εναντίον της Ρωσίας στον Κριμαϊκό πόλεμο, ο Φραγκούδης, με την υπογραφή «Χαρικλής», συντάσσει οργισμένος και αγανακτισμένος το επαναστατικό φυλλάδιο *Είς οιωνός άριστος, αμύνεσθαι περί πάτρης* (Αθήνα 1853) και ακολουθώς το εκτεταμένο άρθρο με τον τίτλο «Οι χρησμοί και το πλήρωμα» (εφημ. *Ένωσις της Ερμούπολης*, 3 Ιουνίου 1854 κ.ε.), στα οποία στρέφεται κατά της Δύσης, χλευάζει τη σήψη και τη διάλυση του οθωμανικού κράτους και καλεί τους όπου γης Έλληνες να πάρουν τα όπλα και να διεκδικήσουν την ελευθερία τους από τον τουρκικό ζυγό.

Εφόσον ο διασκευαστής τμημάτων της *Κωνσταντινούπολης* του Gautier δεν πρέπει να είναι άλλος από τον Φραγκούδη, αξίζει να μας προβληματίσει η μεταστροφή που παρατηρείται στη στάση του συγγραφέα αυτού απέναντι στους Τούρκους και τους Δυτικούς: Το αντιτουρκικό μένος που χαρακτηρίζει το νεανικό ρομαντικό μυθιστόρημά του *Ο Θέρσανδρος* (1847) και πολιτικά κείμενά του υποχωρεί σημαντικά στο περιηγητικό αφήγημα της *Θελξινόης*, ενώ, αντίθετα, προβάλλονται πια και αντιδυτικά αισθήματα. Ενδεχομένως στη μεταστροφή αυτή συμβάλλουν αφενός η εγκατάστασή του στην Κωνσταντινούπολη

και η επαφή του με τους απλούς ανθρώπους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, και αφετέρου η μεσολάβηση ευρωπαϊκών περιηγητικών κειμένων που αφορούν τον κόσμο της Ανατολής (όχι μόνο του Gautier, αλλά και του Chateaubriand ή του Lamartine και του Nerval), των οποίων η προσέγγιση δεν είναι μόνο ή κατ' ανάγκην «οριενταλιστική» (με την αρνητική σημασία του όρου) αλλά συχνά φιλο-ανατολική ή και φιλοτουρκική. Πιθανότατα ο Φραγκούδης γνώριζε και αντίστοιχα κείμενα ή «ανατολικά» αφηγήματα Ελλήνων συγγραφέων, ας πούμε του Κωνσταντινουπολίτη Ν. Δραγούμη (που δημοσιεύτηκαν στο αθηναϊκό περιοδικό *Πανδώρα* γύρω στο 1850) ή ακόμη του Φαναριώτη Α.Ρ. Ραγκαβή. Η παραγωγή ανάλογων κειμένων αυξάνεται, φυσικά, κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, με τη συμβολή Κωνσταντινουπολιτών, Μικρασιατών, Αιγυπτιακών και άλλων συγγραφέων (λ.χ., Κ. Μεταξάς-Βοσπορίτης, Π.Δ. Ηλιόπουλος, Β.-Μ. Νικολαΐδης, Μαρία Μηχανίδου κ.ά.), αλλά και του Ροΐδη.

Σημειώσεις

¹ *Θελξινόη*, τεύχ. 22 (Μάιος 1857), σελ. 467-473 και τεύχ. 24 (Ιούλιος 1857), σελ. 553-564. Περιλαμβάνεται στην έκδοση: Επαμεινώνδας Ι. Φραγκούδης, *Ο Θέρσανδρος και άλλα αφηγήματα*, επιμ. Λ. Παπαλεοντίου, Αθήνα, Νεφέλη, 2002, σελ. 279-305.

² Ας αναφερθούν εδώ τα περιηγητικά βιβλία των Chateaubriand (*Itinéraire de Paris à Jérusalem et de Jérusalem à Paris*, 1811), Lamartine (*Voyage en Orient*, 1835), Maxime du Camp (*Souvenirs et paysages d'Orient*, 1848), Nerval (*Voyage en Orient*, 1851). Αργότερα, ανάλογα βιβλία για την Κωνσταντινούπολη δίνουν και οι Pierre Loti (*Constantinople en 1890*, 1893), Edmondo de Amicis, ίσως και άλλοι.

³ Θεόφιλος Γκωτιέ, *Κωνσταντινούπολη*, μτφρ. από τα γαλλικά Έρση Μπομπολέση, Αθήνα, Καστανιώτης, 1998.

⁴ Πρβ. τις σχετικές παρατηρήσεις των S. Moussa, J. Hure, J. Richer, M. Voisen και D. Brahimi, που παρατίθενται στο άρθρο της Βασιλικής Λαλαγιάννη «Αναζητώντας την Ανατολή: Η Κωνσταντινούπολη του Théophile Gautier», περ. *Θέματα Λογοτεχνίας*, τεύχ. 10 (Νοέμβριος 1998-Φεβρουάριος 1999), σελ. 168-176. Οφείλω να σημειώσω εδώ ότι μερικά στοιχεία που δίνει η Λαλαγιάννη για το οδοιπορικό του Gautier με διευκόλυναν να το συνδέσω με το κείμενο της *Θελξινόης*. Η ελληνική βιβλιογραφία για τον περιηγητισμό είναι αρκετά ανεπτυγμένη: βλ. ενδεικτικά Ά. Αγγέλου, «Ο Λαμαρτίνος στην Ελλάδα», *Ιστορία Εικονογραφημένη*, 14 (1969), σελ. 134-144· Παν. Μουλλάς, «Ρομαντικοί προσκυνητές: Chateaubriand (1806) και Lamartine (1832)», *Ρήξεις και συνέχειες*, Αθήνα, Σοκόλης, σελ. 167-211· Μ. Τσιανίνας, *Ο Φλω-*

μπέρ στην Ελλάδα, Αθήνα, Καστανιώτης, 1997, κτλ.

- ⁵ Για τη χρήση εθνικών εικόνων και στερεοτύπων στη λογοτεχνία βλ., πρόχειρα, Ιωάννα Οικονόμου-Αγοραστού, *Εισαγωγή στη Συγκριτική Στερεοτυπολογία των εθνικών χαρακτηριστικών στη λογοτεχνία*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 1992.
- ⁶ Παν. Μουλλάς, «Πρόλογος» στην έκδοση: *Τρεις Γάλλοι ρομαντικοί στην Ελλάδα. Λαμαρτίνος-Νερβάλ-Γκωτιέ*, μτφρ. Β. Μέντζου, Αθήνα, Ολκός, 1990, σελ. 19.
- ⁷ Το μέρος του *Voyage en Orient* του Nerval που αναφέρεται στην Κωνσταντινούπολη έχει τίτλο «Οι νύχτες του Ραμαζανιού» («Les nuits du Ramazan»). Πρόσφατα κυκλοφόρησε η ελληνική έκδοση: Ζεράρ ντε Νερβάλ, *Ταξίδι στην Ανατολή*, Εισαγωγή-Μετάφραση: Πωλίνα Πεφάνη, Αθήνα, Στοχαστής, 2000.
- ⁸ Όπως έχει δείξει η Όλγα Αλεξανδροπούλου, ανάλογες παρατηρήσεις σημειώνουν την ίδια περίπου εποχή και Ρώσοι περιηγητές: Προσέχουν τις αντιθέσεις, την ασχήμια που κρύβεται πίσω από το φαντασμαγορικό πανόραμα· αδέσποτα σκυλιά, ακάθαρτοι δρόμοι, ανάμειξη ετερόκλητων στοιχείων κτλ. Βλ. «Ρώσοι περιηγητές στην Κωνσταντινούπολη το 19ο αιώνα», *Θέματα Λογοτεχνίας*, 13 (Νοέμβριος 1999-Φεβρουάριος 2000), σελ. 151-164.
- ⁹ Edward W. Said, *Οριενταλισμός*, μτφρ. Φώτης Τερζάκης, Αθήνα, Νεφέλη, 1996, σελ. 14.
- ¹⁰ Edward W. Said, *ό.π.*: Rana Kabbani, *Europe's Myths of Orient. Devise and Rule*, London, 1986.
- ¹¹ Ο ίδιος ο Said (*ό.π.*, σελ. 221) είχε αναγνωρίσει ότι οι Nerval και Flaubert στα έργα τους υπερβαί-
νουν το όριο του ορθόδοξου οριενταλισμού. Για ορισμένες εκδοχές του «νεοελληνικού ανατολισμού», βλ. ενδεικτικά τα άρθρα του Γ. Κεχαγιόγλου «Modern Greek Orientalism: a Preliminary Survey of Literary Responses to the Arab World», *Modern Greek Studies Yearbook*, 3 (1987), σελ. 84 κ.ε.· «Ένας Οθωμανός Αίσωπος στην αυλή των Μαυροκορδάτων και του Όθωνα: Οι πρώτες σωζόμενες ελληνικές μεταφράσεις του *Νασρεντίν Χότζα*», *Μολυβδοκονδυλοπελεκητής*, 4 (1993), σελ. 7-41· «Οφεις του νεοελληνικού "ανατολισμού": Η συμβολή των Κυπρίων λογοτεχνών της Αιγύπτου», *Πρακτικά Συμποσίου «Οι Κύπριοι λογοτέχνες της Αιγύπτου*», Λευκωσία, Πολιτιστικές Υπηρεσίες Υπουργείου Παιδείας, 1993, σελ. 29-48, όπου ελέγχεται για ορισμένες υπερβολές της η σύγχρονη θεωρία του οριενταλισμού· D. Haas, «Images of East in Modern Greek Literature», *Το Ελληνικόν, Studies in Honor of Speros Vryonís*, τόμ. 2, New Rochelle – New York, 1993, σελ. 257-285.
- ¹² Β. Λαλαγιάννη, *ό.π.*, σελ. 172.
- ¹³ E.W. Said, *Οριενταλισμός*, *ό.π.*, σελ. 219. Προηγουμένως ο Said είχε περιλάβει το όνομα του Gautier ανάμεσα στους ανατολιστές που συνέβαλαν «σημαντικά στην οικοδόμηση του οριενταλιστικού λόγου» (σελ. 125).
- ¹⁴ Marcel Voisen, *Le soleil et la nuit. L'imaginaire dans l'œuvre de Th. Gautier*, Βρυξέλλες, Université de Bruxelles, 1981, σελ. 161. Η άποψη αυτή παρατίθεται στο άρθρο της Β. Λαλαγιάννη, *ό.π.*, σελ. 173-174. E. Said, *ό.π.*, σελ. 129-130.
- ¹⁵ Denise Brahimi, *Théophile et Judith vont en Orient*, Παρίσι, La Boîte à

- Documents, 1990, σελ. 45. Βλ. Β. Λαλαγιάννη, *ό.π.*, σελ. 174.
- ¹⁶ Οι εκτιμήσεις αυτές γίνονται από τη Β. Μέντζου για το *Ταξίδι στην Ανατολή του Nerval*: βλ. *Τρεις Γάλλοι ρομαντικοί στην Ελλάδα, ό.π.*, σελ. 27.
- ¹⁷ Βλ. Κωστής Κοκκινόφτας, «Ο Επαμεινώνδας Φραγκούδης και οι “επαναστατικές ενέργειές” του το 1854», *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 27 (2001), σελ. 189-198 και Λ. Παπαλεοντίου, «Το επαναστατικό φυλλάδιο (1853) του Επαμεινώνδα Ι. Φραγκούδη», *Υλάντρον*, τεύχ. 3 (Νοέμβριος 2002), σελ. 195-205.
- ¹⁸ Ήδη ο Φ. Σταυρίδης απέδωσε στον Ε. Φραγκούδη, εκτός από το «Οδοιπορικό Μουροβουνίου» και το «Ραμαζάνιον...» και ανθολόγησε μέρος από αυτό, που αναφέρεται στην παράσταση του Καραγκιόζη: *Η παλαιότερη πεζογραφία μας*, τόμ. Γ', Αθήνα, Σοκόλης, 1996, σελ. 329 και 354-359.
- ¹⁹ Théophile Gautier, *Constantinople*, Preface de Gérard-Georges Lemaire, Paris, Christian Bourgois, 1991, σελ. 131. Ας σημειωθεί εδώ ότι, τουλάχιστον στα χωρία που έχω εξετάσει, δεν έχουν γίνει οποιεσδήποτε αλλαγές σε σχέση με την πρώτη έκδοση του 1853, που σώζεται και στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδας.
- ²⁰ Θεόφιλος Γκωτιέ, *Κωνσταντινούπολη*, μτφρ. από τα γαλλικά Έρση Μπομπολέση, Καστανιώτης, Αθήνα 1998, σελ. 102.
- ²¹ Ε.Ι. Φραγκούδης, *Ο Θέρσανδρος*, *ό.π.*, σελ. 288.
- ²² Νερβάλ, *Ταξίδι στην Ανατολή, ό.π.*, σελ. 185-186. Ας σημειωθεί εδώ ότι η τρίτη ενότητα του μέρους που αφορά την Κωνσταντινούπολη έχει το γενικό τίτλο «Οι πλανόδιοι παραμυθάδες».
- ²³ Ένα νεότερο μέλος της οικογένειας Φραγκούδη, ο συγγραφέας και πολιτευτής Γεώργιος Σ. Φραγκούδης (1869-1939) εξέδωσε μερικές δεκαετίες αργότερα περιηγητικό κείμενο για την ίδια πόλη: *Η Κωνσταντινούπολις (Βυζάντιον-Σταμπούλ). Περιγραφή Κωνσταντινουπόλεως λήγοντος του 19ου αιώνας*, Αθήνα, Μιχαήλ Ι. Σαλιβέρος, 1901, σελ. 288. Φαίνεται ότι και ο νεότερος Φραγκούδης στηρίχτηκε κατεξοχήν σε μη μουσουλμανικά κείμενα για να συντάξει το βιβλίο του· σε σημείωσή του δηλώνει ότι άντλησε στοιχεία από τα ομόθεμα βιβλία των De Amicis, Σκαρλάτου Βυζάντιου και Δ. Πασπάτη. Ωστόσο, στη συνέχεια σύρθηκε στα δικαστήρια και αναγκάστηκε να ομολογήσει δημόσια ότι αντέγραψε τον Ιταλό συγγραφέα. Βλ. εφημ. *Κύπριος*, 1 Οκτωβρίου 1901.
- ²⁴ Στο δεύτερο μέρος του Θέρσανδρου, που φέρει τον τίτλο «Περιήγησις», και ειδικότερα με αφορμή την αναφορά του στη Σπάρτη και στο Λεωνίδα (*ό.π.*, σελ. 114), παραπέμπει σε υποσημείωση στο *Itinéraire de Paris à Jérusalem*. Και ο Π. Σούτσος φαίνεται να υιοθετεί στο *Λεάνδρος* (1834· επανέκδοση, επιμ. Αλ. Σαμουήλ, Αθήνα, Νεφέλη, 1996, σελ. 144-145) τη ματιά του Chateaubriand, όταν περιέρχεται τα ερείπια της Σπάρτης και αντιπαράθετεί το ένδοξο παρελθόν προς το άδοξο παρόν.
- ²⁵ Χωρίς αμφιβολία η απόδοση αυτή ανήκει στον Φραγκούδη: Αφενός είναι ένα από τα διηγήματα τα οποία σκεφτόταν να περιλάβει στην πρόωρα σχεδιασμένη έκδοση των *Απάντων του* (*Πανδώρα*, τεύχ. 65 και 66, 1 και 15 Δεκεμβρίου 1852, στην τρίτη σελίδα του εξώφυλλου), που

δεν πραγματοποιήθηκε και αφετέρου, σε σημείωμα που προτάσσεται στο αφήγημα ο μεταφραστής διατυπώνει με πανομοιότυπες εκφράσεις γνωστές θέσεις του για το αίτημα του μεγαλοϊδεατισμού και του αλυτρωτισμού. Βλ. Α. Παπαλεοντίου, «Άγνωστα Κείμενα του Επαμεινώνδα Ι. Φραγκούδη», *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 29 (2003), σελ. 391, 407-409.

²⁶ Βλ. Στέση Αθήνη, «Οι πρώτες ελληνικές μεταφράσεις του Florian», *Ελληνικά*, τεύχ. 45 (1995), σελ. 317-323. Ας προστεθεί εδώ ότι, ναρρίτερα, ένας άλλος Κύπριος λόγιος, ο Μάρκος Ανδρεάδης, μεταφράζει σε έμμετρους στίχους το σύντομο κείμενο του Florian «Ο μύθος και η αλήθεια»: *Νέα Κύπρια Έπη / Nouvelles Poésies Cypriques*, Παρίσι, 1836, σελ. 13-14.

²⁷ Το Οδοιπορικό για το Μαυροβούνιο εκδόθηκε το 1994 με επιμέλεια του Φ. Σταυρίδη.

²⁸ «Οδοιπορικά. Ο κατερειπωμένος πύργος», *Θελξινόη*, τεύχ. 2 (Φεβρουάριος 1856), σελ. 49. Πάντως, τόσο στο ανολοκλήρωτο αυτό περιηγητικό αφήγημα, που η δράση

του τοποθετείται στη Ρόδο, όσο και στο οδοιπορικό για το Μαυροβούνιο, ο συγγραφέας επιχειρεί να ενισχύσει το στοιχείο της μυθοπλασίας και να ενσωματώσει διηγήσεις που σχετίζονται με τους χώρους στους οποίους αναφέρεται.

²⁹ Μαίρη Ρούσσου-Σινκλαίρ, «Ο Θέρσανδρος του Επαμεινώνδα Φραγκούδη: προβλήματα ερμηνείας και διακειμενικές σχέσεις στον πρώιμο ελληνικό ρομαντισμό», *Μνήμη Επαμεινώνδα Ι. Φραγκούδη*, Λευκωσία, Πολιτιστικές Υπηρεσίες Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού, 1999, σελ. 36-37.

³⁰ Η ίδια λέξη υπάρχει και στον Θέρσανδρο, *ό.π.*, σελ. 58.

³¹ Μερικές πτυχές της αρχαιολατρίας του βλ. στην εργασία μου «Μεγαλοϊδεατισμός, αλυτρωτισμός και αρχαιολατρία στο συγγραφικό έργο του Επαμεινώνδα Ι. Φραγκούδη», υπό δημοσίευση στα *Πρακτικά του συνεδρίου «Ο Ελληνισμός στο 19ο αιώνα. Ιδεολογικές και αισθητικές αναζητήσεις»*, Λευκωσία, Πανεπιστήμιο Κύπρου, 22-24 Νοεμβρίου 2002.

Abstract

Eleftherios PAPALEONTIOU: *The Constantinople of Th. Gautier and E. Frangudis*

According to all indications, E.I. Frangudis translated extracts from Th. Gautier's travel book on Constantinople (1853), which were published anonymously in the periodical *Thelxinoe* (1857) without any mention of the identity of the French text. However, Frangudis' version was not simply a translation. He interfered with the French text, deleted literary and historical references that related to western civilization, condensed excerpts and added others, or differentiated judgments and oriental images the French traveller had about the world of East. In other words, he showed a keen interest in adjusting the western viewpoint to the oriental and, in particular, the Greek perception.